

СТАНОВИЩЕ

на дисертационния труд на Жана Христова Пенчева „Православните храмове в Централна Стара планина през епохата на Възраждането” по процедура за придобиване на ОНС „доктор” по научната специалност „История на България”

Дисертационният труд на колегата Жана Христова Пенчева „Православните храмове в Централна Стара планина през епохата на Възраждането” е с обем от 591 стр. и се състои от увод, три глави, заключение, библиография, приложения, речник на остарели и чужди думи. Текстът и техническите параметри на работата следват принципите на научната историопис за подобен род изследвания. Концептуалното и методологично отношение към проблема дава основание да се твърди за оригиналност на изследователското дирене и независимо от предварително изнесената в заглавието хронологическа и географска ограниченост, постигнатият резултат съдържа общовалидни и обобщаващи изводи и констатации. *Само по себе си това е един от приносните моменти на дисертацията, още повече, че става въпрос за изследване на проблем, недостатъчно проучен от българската историческа наука.*

В увода авторката аргументира мотивите за избора на темата, нейната актуалност, определена е хронологическата рамка и териториалният обхват на труда. Става ясно, че проучването обхваща впечатляващ брой православни храмове от епохата на Възраждането, което е красноречив аргумент за всеобхватност и изчерпателност на изследването. Поставената цел е формулирана достатъчно ясно – да се разкрият **„механизмите и формите на строителството, украсата и функционирането на православния храм, което се осъществява от българското общество на базата на самоорганизация и самоиздръжка”**. Като резултат, според докторанта, трябва да се подчертае важното място на църквата като самостоятелна обществена сила през възрожденската епоха. *Направен е и професионален анализ на изворите и историографията по въпроса, от което е видно огромният и разнороден по произход документален масив, значителна част от който се вкарва за първи път в научна употреба, което е съществен принос на докторанта.* Целенасочените теренни проучвания, задълбоченото познаване на историографията по темата и прецизното боравене с източниците позволява на Жана Пенчева да въплъти една ясно доловима сигурност на текста като информация и анализ.

В глава първа - „Строителството на православни храмове”, докторантът разкрива въпросите за организацията и ръководството на строителството на храмове, механизма на самофинансиране и опитите да бъде ангажирано цялото население на дадено селище. В хронологическа последователност се разкрива променящата се роля на институциите на

османската власт, на Цариградската патриаршия и на Българската Екзархия. Подчертана е ролята на епитропите при осигуряването на места и разрешителни документи, както и по осъществяването на всички етапи от строителната дейност на култовите обекти. Направен е важният извод за постепенното налагане на светското начало в тази дейност, със засилване ролята на занаятчийските организации и все по-отчетливото присъствие на общинските ръководства и интелигенцията.

Прави впечатление, че докторантът отчита зависимостта на храмовото строителство от общото политическо развитие на Османската империя и българските земи, от социалните, културните и стопанските условия в отделните региони и селища, от конкретната инициативност на водещите личности по места и на църковните и манастирски служители.

Логически авторката стига до много съществения извод, че енорийската мрежа в българските земи е окончателно възстановена през 70-те години на XIX век, когато са налице трите ѝ основни компонента – енорияши, свещеници и храм./130 стр./

Една от най-впечатляващите части на дисертацията, с приносен характер, се фокусира върху финансовото обезпечаване на строителството, като са посочени всички форми за събиране на средства както за енорийските храмове, така и за манастирските. Явлението е разкрито в неговата организационна, финансова, социална и религиозна същност. Направените изводи и анализи са плод на проучване и съпоставка на многоброен емпиричен материал. Определянето на дарителството като основна форма на финансово обезпечаване при храмовото строителство е точно аргументирано и правилно оценено с оглед неговата социално структурираща роля.

Специално място в глава първа е обърнато на състоянието на манастирските комплекси в посочения регион. Не на последно място, внимание заслужава професионалната оценка за ролята на местното население като колективен фактор при изграждането на православните храмове и важният извод за континуитет в строителството между Среновековието и Новото време и превръщането на храма в средище на религиозното, социалното и националното присъствие на православния българин.

Втора глава е озаглавена „Вътрешно декориране на храмовете”.

Много умело, с достатъчен брой примери, добре познаваща материята на своето проучване и при една конструктивно подбрана последователност, Жана Пенчева рисува многоаспектната картина на вътрешната плътност на храмовото пространство. *Внимателният прочит на стенописната украса, отговорния процес по поръчване, заплащане, изготвяне и поставяне на иконостаса, присъствието на иконите като елемент от култовата традиция с характерната и важна по тях информация, осигуряването с църковна утвар и набавянето на*

богослужебните книги, гарантиращи каноничното провеждане на ритуалните практики - всичко това създава цялостната представа за храма като институция и има научен принос. На този фон се очертават професионално анализирани форми на социо-културност в ежедневието на православния българин - дарителството, ктиторските надписи и изображения, ролята на еснафските организации, свещенослужители, селски и градски първенци, хаджии и начеващи буржоа - за осигуряване и поддържане на култовата сграда и нейното интериорно пространство. Направените изводи за взаимозависимостта на ктиторските надписи и портрети от мястото на дарителя в йерархията на обществото, за все по-осезаемото присъствие в иконопочитането на култа към българските светци, допринасят да се очертае по-широкият ареал на национално отговорната роля на храма за възрожденския човек.

В последната глава на дисертацията, озаглавена „Стопански аспекти при функционирането на храма“, авторката разглежда ритуалните и стопанско-прагматични дейности за осигуряване на средства за православните храмове в района на Централна Стара планина. *Анализирани са всички възможни приходоносни форми, свързани с литургичния цикъл в енорийския и манастирския храм и подчертаната роля на таксидиите и поклонничеството, с поддържането на различна по вид и характер собственост, с участието във финансови операции, с освещаването на новопостроена храмова сграда, с култовите практики, свързани с жизнения цикъл на християните - треби, завещания /особено тези от чужбина/, обречения на Бога, погребения и възпоменателни практики. Приносният момент в тази част от изследването се допълва с факта, че докторантът не се ограничава само в периметъра на изследваната територия, но я разглежда в сравнителен план с цялото българско пространство, нещо, което проличава в целия текст на труда.* И тук, подобно на предходната глава, обектът на изследване е разкрит в развитие.

В заключението на дисертацията колежата Жана Пенчева обобщава основните изводи, направени в отделните глави, които подчертават ролята на самоорганизиращото се българско общество за превръщането и функционирането на църковната институция като религиозен, културно-просветен и социален фактор през епохата на Възраждането.

Авторефератът илюстрира съдържанието и приносния характер на дисертацията. Допълнителните материали от нейните изследвания подчертават трайността и последователността на изследователския интерес по темата.

Оригиналността и приносният характер на изследването са безспорни и определено може да констатираме, че любознателната историческа общност ще се запознае с едно детайлно, обективно и полезно

четиво, след публикуването на дисертацията. В тази връзка и предвид коректното и колегиално отношение към докторанта и неговия труд, могат да бъдат споделени някои забележки и съответните препоръки, за да се стигне до напълно завършен и съотнесен с научните стандарти продукт:

1. Може да се помисли да се разшири в увода историческият разказ за изследвания регион.

2. Да се подобри техническата страна на текста. Има немалък брой изпуснати букви, съюзи, повторения, / Например на стр. 13, където се цитират произведенията на Иван Снегаров /, непълни изречения /стр. 159/.

3. Прекалено категорично е експонирана отрицателната роля на кърджалийското време и то на базата главно на селищни проучвания и спомени.

4. На места отсъства цитиран източник. / Например на стр. 147-148 се дава информация за Йосиф Соколски, но липсва цитат. Подобни примери има и на стр. 47, 49, 51, 71, 84 и др./

5. Да се допълни в текста информация, за която се споменава, че следва в изложението. / Например на стр. 96, като се коментират формите за строеж на манастири, чрез пандохуси, четем: „Ето текстовете на две такива молби за дарение от 1835 г...“, но няма текстове, а коментари на молбите/.

6. За препоръчване е някои части от текста, особено такива, които са свързани с авторските теренни наблюдения, както е на стр. 180, да бъдат под линия.

Горепосочените забележки и препоръки са несъществени и не засягат стойностното значение на дисертацията от нейната съдържателна страна. Още веднъж подчертавам, че трудът на Жана Христова Пенчева, авторефератът и публикуваните по темата материали, отговарят на всички изисквания за едно научно изследване и са принос в проучванията за историята на българското възрожденско общество. Поради тази причина, на основание на предложения за защита дисертационен труд на тема „Православните храмове в Централна Стара планина през епохата на Възраждането“, гласувам с „ДА“ по процедурата за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ на Жана Христова Пенчева.

Благоевград
17.11.2014 г.

/...../
Доц. д-р Валентин Китанов